

הרב יהודה הלוי עמיחי

גיזום חורפי

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

- א. המשניות העוסקות בדין אינו מתכוון
 - ב. מחלוקת הראשונים בדין אינו מתכוון
 - ג. יסוד מחלוקת הראשונים
 - ד. ההבדל בין מלאכות שבת לבין מלאכות שביעית
 - ה. איסור מראית העין
 - ו. דעת התוס' בדין אינו מתכוון
 - ז. השינוי בצורת העשייה
 - ח. דחיית הדיון בגלל אינו מתכוון
 - ט. אוקמי ואברויי יחד
- סיכום

הצגת הבעיה

כדי להימנע מגיזומים בשביעית, מורים לחקלאים לעשות בקיץ של השנה השישית גיזום גס (עמוק): מטרת הגיזום הקיצי היא לגרום להתפרצות ענפים בשביעית, אולם מכיוון שהעץ בקיץ מכוסה עלווה (עלים) אין אפשרות לגזום כנדרש, ולכן צריך להשלים את הגיזום בחורף, מטרת הגיזום היא להקל על עומס הפרי שבעצים, וכדי שלא יישברו ענפים. עם זאת, ברור שהגיזום החורפי גורם גם לצימוח של פירות ולהטבתם.

א. המשניות העוסקות בדין אינו מתכוון

המשניות (שביעית פ"ד מ"ד-מ"ו) דנות בצורת עשיית מלאכות בשביעית, ולצורך הבהרה נביא את לשון המשניות:

(מ"ד) "המטל (מוציא זית אחד או שנים כאשר הזיתים נטועים בצפיפות יתר) בזיתים, בית שמאי אומרים יגום (משאיר את השורש בקרקע), ובית הלל אומרים ישרש, ומודים במחליק (כשעוקר שלשה זיתים זה בצד זה) עד שיגום, במה דברים אמורים מתוך שלו, אבל מתוך של חברו אף המחליק ישרש".

(מ"ה) "המבקיע בזית לא יחפהו בעפר... אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה, רבי יהודה אומר כדרכה אסור אלא או מגביה עשרה טפחים או גומם מעל הארץ".

(מ"ו) "המזנב בגפנים והקוצץ קנים, רבי יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח, רבי עקיבא אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה".

הרמב"ם בביאורו למשניות "המדל" ו"המבקייע" כתב שמדובר כאשר קוצץ את העצים לצורך ענפים (כגון לחמום, קרשים וכו'). וכן נראה בפיה"מ לעניין "המזנב" שכתב שאינו מתכוון לזמור. וכן נראה מדבריו (פ"א הלכה יח-כ) שכלל את כל המשניות הללו בנושא אחד כשצריך לעצים. נראה א"כ שכיון שאינו מתכוון לגידול העצים הנותרים אף שמועיל להם בדיעבד הרי זה מותר. למרות שפעולת הזינוב היא כעין זמירה של תורה, ה"ה מותרת באופן הזה. וכן כתב התו"ט שההיתר בפעולות אלו למרות שהן אסורות מדין תורה הוא משום שאינו מתכוון להן, וכן נראה בתשובת מהרי"ט (ה"א סי' פג סד"ה ונראה לי).

נשאלת השאלה מדוע אינו מתכוון מתיר מלאכות בשביעית, ובייחוד כאשר פעולות אלו הן פסיק רישא, שהרי ברור שעל ידי פעולה זו יגדלו העצים יותר טוב? כמו כן נשאלת השאלה אם אינו מתכוון הותר בשביעית ואין צורך בשינוי כדין המזנב בגפנים שמזנב וקוצץ כדרכו (פ"א ה"כ), מדוע בדין קוצצין בתולת השקמה (פ"א הכ"א) פסק הרמב"ם שצריך לעשות זאת בשינוי: "ואם צרך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה"?

ב. מחלוקת הראשונים בדין אינו מתכוון

הגמרא (סנהדרין כו ע"א) אומרת שר' חייא בר זרנוקי ור"ש בן יהוצדק וריש לקיש הלכו בדרך וראו יהודי זומר בכרם, אמרו ר"ח ור"ש שאין זה איסור, כיון שיכול לאמר שהוא נזקק לזמורה זו לעקל בית הבד, (על מנת לכבש זיתים בבית הבד). הקשו התוספות (ד"ה לעקל) מה בכך שנזקק לזמורה לעקל בית הבד הרי הוא משיבא את הכרם, וכפי שבשבת, הקוצר וצריך לעצים — חייב שתיים; אחת — משום קוצר, ואחת — משום נוטע, כן גם בדיני שביעית יש לחייבו משום נוטע? תירצו התוס' שעשה זמירה זו באופן שקשה לאילן כמבואר בגמ' (ב"ב פ ע"ב)¹. אנו לומדים שלדעת תוס' הזמירה צריכה להיות קשה או לפחות לא להועיל. לעומת זאת כתב הרמב"ם (פ"א ה"כ) שמותר לזנב כדרכו ואין צורך לשנות ולעשות את הפעולה באופן שקשה לאילן. ומוסיף הרמב"ם (פיה"מ פ"ד מ"ו) "והכוונה שאין צריך שנוי בקציצתן, במד"א כשאינו מתכוין לזמור" — משמע שדי בכך שאינו מתכוון לזנב אלא כוונתו לעצים. ולכאורה מדברי הגמרא (ב"ב שם)

1. בתוס' הרא"ש (סנהדרין הגדולה הוצאת הרי פישעל) כתב שיש לזמור באופן שאינו מועיל לאילן, אבל לא הזקיק שיהא קשה לאילן, עיין עוד תוס' (ב"ב פ ע"ב).

שלעניין שביעית יש לעשות "מידי דקשה לאילן" נראה כדעת התוס', מהי א"כ סברת הרמב"ם?

ג. יסוד מחלוקת הראשונים

נראה שהראשונים נחלקו בשאלת מהו עיקר האיסור בשביעית, האם האיסור הוא על האדם שלא יעבוד באדמת שביעית או שעיקר האיסור על הקרקע שלא תיעבד. אם נאמר שעיקר איסורי שביעית הוא על האדם א"כ כשאין כוונתו לעשות את הפעולה אין זה אלא כמעשה קוף ולא נעשתה מלאכת איסור. אולם אם נאמר שהאיסור הוא גם שהקרקע תשמור על קדושת שביעית, אם כן כאשר נעשית פעולה בקרקע ישראל ופעולה זו היא משביחה את הקרקע יש על ישראל למנוע זאת, ולא התירו אלא פעולות שהן קשות או שאינן מועילות.²

מדברי הרמב"ם (פ"א ה"א) "מצוות נעשה לשבות בשנה שביעית" ולא כתב שהארץ תשבות, וכן בספר המצוות (מ"ע קלה) כתב "שציונו לשבות מעבודת הארץ" משמע שהאיסור הוא ביחוד על האדם, ולכן מובן שכשאינו מתכוון למלאכה איננו עובר על איסור אפילו שאין זה קשה לאילן. מדברי התוס' (סנהדרין כו ע"א) שהשווה דיני שביעית ושבת משמע שכשם שבשבת יש חיוב על שביעת שדה ובהמתו — כן גם בשביעית, והוסיפו התוס' (שם) "אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא שמשביח הקרקע" משמע שיש חיוב שביעת קרקע, וכדברי הגמרא (ע"ז טו ע"ב) שהשוותה איסורי מלאכת בהמה בשבת לאיסורי מלאכת שדה בשביעית. לכן מובן שהתוס' אוסר אפילו כשאינו מתכוון אלא א"כ הדבר גם קשה לגידול.

עדיין צריך להסביר לדעת הרמב"ם במה החילוק בין שבת ושביעית, שהרי לעניין שבת כשאין מתכוון הרי זה אסור, אלא אם כן לא ברור שיעשה איסור, אבל אם ברור שיעשה איסור הרי גם בשבת הדבר אסור³, ואם כן מדוע בשביעית המלאכה הותרה בתנאי אחד שיהא בלא כוונת האדם?

ד. ההבדל בין מלאכות שבת ולבין מלאכות שביעית

בשביעית התורה אמרה "שדך לא תורע, כרמך לא תזמור" "את ספיח קצירך לא תקצור, את ענבי נזירך לא תבצור" — הוזכרו ארבע מלאכות מוגדרות, ולמרות שחלקם אבות וחלקם תולדות — נאסרו רק ארבע מלאכות אלו. לעומת זאת בשבת

2. בשאלה זו האריכו ראשונים ואחרונים, עי' רש"י, תוס', ותוס' רי"ד (ע"ז טו ע"ב); שבת הארץ (קונ"א סי' א), ועי"ש (פ"א ה"א הערות 6,7).

3. רמב"ם (הל' שבת פ"א ה"ו), שו"ע (סי' שך סעי' יח, סי' שכו סעי' ט).

התורה אמרה לנו "לא תעשה כל מלאכה" והציווי הכולל הוא על איסור מלאכה, וחכמים באו ופרטו לנו את המלאכות. בשבת יש איסור כללי שלא לעשות מלאכה, ואילו בשביעית אנו אומרים שישנן עבודות מוגדרות האסורות. וכל שינוי מהמלאכה האמורה בתורה אינו אלא איסור דרבנן, כקשקוש ועידור. גם כאשר עושה את המלאכה אך במטרה שונה מהמטרה המוגדרת בתורה — אין בזה איסור תורה. כשהתורה הגדירה את המלאכה הרי היא גם הגדירה את הכוונה שבזמירה, בזריעה, בקצירה ובבצירה; לכן כאשר בשביעית נעשית מלאכה שלא בכוונתה אינה מוגדרת כמלאכה. הזומר לעקל בית הבד הרי שאיננו מתכוון לזמור, והתורה לא אסרה את מעשה הורדת הענף בלבד, אלא התורה אמרה שיש צורך גם בכוונה לזמור.

בשבת שהיסוד הוא עצם המלאכה, ולכן אם זה פס"ר למרות שאינו מתכוון הרי זה אסור, אולם לעניין שביעית שהכוונה היא חלק מרכזי באיסור אפילו אם הוי פסיק רישא אין לאסור, שהרי בשביעית ידיעתי שהמעשה ייעשה עדיין איננה מספיקה להחיל עליו שם של מעשה שלי ובכוונתי המיוחדת למעשה זה.

בדברים אלו אנו גם מבינים מדוע שונה דין השביעית שאין איסור התולדות מדאורייתא כאבות (רמב"ם הל' שמטו"י פ"א ה"ט), ואילו בשבת אנו אומרים שהתולדה היא כאב מלאכה עצמה (עי' רמב"ם הלכות שבת פ"ז ה"ז), אלא כיון שבשביעית יש חשיבות גם לכוונה ולמטרה שבמלאכה א"כ הדמיון המעשי באופן הפעולה אינו יכול לחייב העושה תולדה בשל תורה, אולם בשבת שהיסוד הוא מעשה המלאכה, די בדמיון המעשה כדי להתחייב בחיוב של תורה. יסוד זה אינו רק דעת הרמב"ם אלא כן נראה מדברי ר"ח ומאירי בסנהדרין (כו ע"א).

ה. איסור מראית עין

אולם גם לשנוי המעשי בשביעית יש מקום, כפי שאנו לומדים בדין קציצת בתולת השקמה, שיש לקצוץ את השקמה בגובה מסוים. לעומת זאת, בשאר המלאכות לא מצאנו גובה וצורה מסוימת והתר הזינב הזוכר כדבר רגיל בלא שינוי.

יסוד הדין הוא שכיון שהוא לא מתכוון לאיסור — מעשה זה מותר, אלא שנשאר עדיין מראית עין לכן יש לעשות פעולה שלא יהא חשש למראית עין. אולם יסוד זה של מראית עין הוא שהפעולה נעשית בצורה מסוימת, שהרי בדבר שאין לו אופן וצורת עבודה מסוימת, אי אפשר לומר שנעשה בצורה אסורה. רק במקום שיש אפשרות לחשד החמרנו, על כן כאשר אנו עוסקים בבתולת השקמה דייק הרמב"ם (בפיה"מ) שהאיסור הוא כדרך עבודתה שהוא מקום החיתוך הקבוע. לכן מחמירים בה משום מראית עין שהאנשים שיראו חתך בעץ במקום הקבוע והרגיל לחתוך, יחשדו בו שעושה איסור. במלאכת המזנב כתב הרמב"ם (בפירושו) שעיקרה הוא קיצור ענפים, כלומר שאין מקום

חיתוך קבוע, ועל כן לא חייבוהו לעשות שינוי משום מראית עין. הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ, קונ"א סי' ט) מסביר שיש לשנות משום מראית העין במקום הגיוזום, אך לא באופן הפעולה שכן הפעולה הותרה משום שאינו מתכוון. רק דבר שניכר לעין לאורך זמן חייבנו אותו לשנות משום מראית העין ולא אופן הפעולה שאין היכר לאחר גמר הפעולה.

ו. דעת התוספות בדין אינו מתכוון

הסברנו בדעת הרמב"ם שאיסור אינו מתכוון ופסיק רישיה בשביעית אינו כמו באיסורי שבת, ולכן אינו מתכוון בשביעית מותר ובשבת אסור. וצריך להסביר את דעת התוס' (סנהדרין כו ע"א, ב"ב פ ע"ב) שאסרו קיצוץ זמורות אלא אם קשה לאילן.

נראה שהגדרת אינו מתכוון היא כאשר ישנן שתי פעולות והאדם מתכוון לפעולה אחת ובמהלכה נעשית פעולה שניה כמאמר הגמ': "כל המתכוין לעשות מלאכה ונעשית לו מלאכה אחרת שלא נתכוין לה — פטור עליה לפי שלא נעשית מחשבתו". כן הוא גם לעניין גורר אדם מיטה או כסא ועושה חריץ שהפעולה היא הגרירה ומלאכה אחרת היא עשיית החריץ (רמב"ם הלכות שבת פ"א ה"ו, ה"ח). גם בחפירת אמת המים שמכשיר אגפיה לזריעה היא מלאכה שאינו מתכוון אליה (עי' תוס' מ"ק ד ע"ב ד"ה מפני). אולם בנידון של המזנב והמבקייע הפעולה היא אחת, אלא שעושה בשונה מהכוונה של מלאכת האיסור. פעולה זו היא מלאכה שאינה צריכה לגופה, כדן מכבה גחלת מפני שחס על הנר ועושה גם פעולת כיבוי. על כן אין להחשיב את המזנב או המבקייע כאינו מתכוון אלא כמלאכה שאינה צריכה לגופה. שאלה זו כבר נשאלה ברשב"א (שבת קלג ע"א ד"ה ואביי) לעניין קציצת בהרת בשעת ברית מילה שאינה אלא מלאכה שאינה צריכה לגופה⁴. ולכאורה לדעות שבשבת מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, גם לעניין שביעית יש לחייב מדאורייתא, ועוד שאפילו לדעות הסוברות בשבת מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור אבל אסור, הרי תוספות (מ"ק יג ע"א, גיטין מד ע"ב ד"ה נתקוצה) כתבו שלענין שביעית אין קולא של מלאכה שאינה צריכה לגופה, מכיוון שבשביעית אין את היסוד של מלאכת מחשבת; אלא כשהושבחה הקרקע או העץ נאסרת הפעולה, ובמקום שקשה לאילן אין לאסור בשביעית (ועי' לעיל אות ג).

כאמור סוברים התוס' שיש בשביעית איסור במלאכה שאינה צריכה לגופה. החזו"א (סי' יט ס"ק ב) הקשה שיש לנו משניות מפורשות (פ"ג מ"ו-מ"ט) שבהן הוזכר

4. תירוצו של הרשב"א שם אינו עונה לנידון דידן.

ההיתר לקחת מתוך של חברו, או לקבלן התיירו מלאכת הוצאת אבנים או החלקת השטח על ידי הוצאת ג' אילנות, כשהפעולה אינה לתועלתו, א"כ משמע שגם בשביעית יש קולא בשל מלאכה שאינה צריכה לגופא. יש לפרש שהמשניות המתירות – אין זה מפני שזו מלאכה שאינה צריכה לגופא, אלא משניות אלו עוסקות בדין מראית עין בלבד. בזה כשעושה אצל חברו אין חשש מראית עין, אבל כאשר עושה את המלאכה האסורה – בזה אנו לומדים לדעת התוספות שאין להקל במלאכה שאינה צריכה לגופא.

יש להוסיף, שדעת הרשב"א (שבת קלג ע"א ד"ה בתר דשמעה) היא שאין אנו אומרים דבר שאינו מתכוון כשהאדם עושה פעולה אחת שהיא עצמה אסורה, למשל בקציצת בהרת לשם מילה, אין דנים מדין אינו מתכוון כיוון שפעולת הקציצה עצמה אסורה מחמת הבהרת. לעומת זאת בגרירת מיטה – האדם עושה את פעולת הגרירה ועשיית החריץ היא פעולה אחרת, וכיוון שאינו מתכוון לעשיית החריץ – מותר. לפי"ז יש צורך בלימוד מיוחד שעשה דוחה לא תעשה כדי להתיר את קציצת הבהרת לשם המילה. שיטת הרמב"ן היא שגם בפעולה אחת דנים אנו מדין אינו מתכוון. הרמב"ם (הלכות טומאת צרעת פ"י ה"ה) כתב "וי שהייתה בהרת בערלתו – ימול, ואף על פי שהיא מילה שלא בזמנה **שמצוות עשה דוחה את לא תעשה בכל מקום**" – משמע מדבריו שקציצת הבהרת היא לא תעשה אפילו שאינו מתכוון למעשה הקציצה, וכדברי הרשב"א בשבת⁵.

לפי"ז מובנת שיטת התוס' שלא הקלו בקציצת ענפי אילן מצד אינו מתכוון בשביעית, שכן פעולת הגיזום היא עצמה פעולה אחת של איסור, ולכן חייבו לגזום באופן שקשה לאילן.

ז. השינוי בצורת העשייה

הסבר נוסף להיתרו של הרמב"ם במזנב בשביעית כאשר אינו מתכוון הוא על פי השינוי בצורת הפעולה. אנו לומדים שלא רק מטרת הפעולה בלבד היא הקובעת בדיני שביעית, אלא גם אופן המעשה. כאשר יש שינוי בצורת העבודה ממה שהתורה אסרה עלינו, הרי זאת היא פעולה האסורה מדרבנן. כעין זה מצאנו באיסור נטיעה שהוא רק מדרבנן⁶, למרות שנטיעה דומה לאיסור דאורייתא של זורע⁷, בכל אופן מכיוון שאין מעשה הנטיעה כמעשה זריעה של

5. עי' עוד משנת רבי גרשון (סי' עז אות ח), ובדרוש וחיידוש (לרע"א יומא מערכה י'), חזו"א (סי' יח ס"ק ו ד"ה ויש לעיין).

6. כפשוטו דברי הרמב"ם (פ"א ה"ד).

7. ר"ש (פ"א מ"א, פ"ב מ"ו).

גרעין הרי שאיננו אסור אלא מדרבנן⁸. בפעולה האסורה מדרבנן יש מקום להקל ולומר שחכמים לא אסרו במקום שאינו מתכוון.

כמו כן הסוגיא (סנהדרין כו ע"א) שזמר בשביעית בצורה שונה מהזמירה האסורה — למרות שזה לכאורה מעשה של זמירה, שהרי יצמח ויגדל הפרי, מכיוון שהיה שנוי במעשה ואינו מתכוון הרי זה מותר. ועל פי יסוד זה כתב החזו"א⁹ שכוונת תוס' שהזמירה היא בצורה הקשה לאילן, אינה שיהיה קשה ממש אלא שבזמירה יש לדקדק ועל כן כל פעולה שאינה של אומן הרי היא קלקול מסוים. לכן כאשר הוא עושה את הפעולה בשינוי וגם אינו מתכוון למלאכה — מותר. לפי"ז הסבירו תוספות (מו"ק ד ע"ב ד"ה מפני) את סברת חכמים להתיר לפתוח אמת המים למרות שמכשיר אגפיה לזריעה, מכיוון שמלאכה זו נעשית בשינוי.

ח. דחיית הדיון בגלל אינו מתכוון

לדעת הרמב"ם כאשר אינו מתכוון להצמחה ולמרות שיגדלו העצים הנותרים — מותר. הרי לדעת הרמב"ם הדבר מותר, ואילו לפי התוס' רק אם הגיזום נעשה באופן שקשה לאילן — מותר.

אלא שלכאורה יש לחלק בין נד"ד (גיזום חורפי) לבין המקרים של מדל או מזנב. במדל ובמזנב — אין לו כל מטרה חקלאית בפיתוח ושכלול העץ אלא הוא רוצה את העצים. אולם בנידון דידן מטרת הגיזום אמנם אינו להצמחה כי אם לשמירת העץ, אך ומאידך ברור שעל ידי גזום זה — גדלים הפירות בכמות ובאיכות. עם זאת, שתי הפעולות הללו הן פעולות חקלאיות שיש מקום לאוסרן; לכן נראה שאנו צריכים לדון בשאלת אוקמי אילנא ואברויי פירא הבאים כאחד.

ט. אוקמי ואברויי יחדיו

הירושלמי (פ"ב ה"ג) מביא מחלוקת האם נאסרה פעולת הזהום בשביעית כשדעת רבנן שיש להתיר גם בשביעית, ואילו דעת רבי שיש לאסור לזהם את הנטיעות בשביעית, הירושלמי הקשה מדוע לדעת חכמים עשיית בתים אסורה בשביעית ואילו זהום נטיעות הותר בשביעית? הירושלמי מיישב שעשיית בית הרי זה עושה צל והפרי גדל מחמתו ואילו זהום הרי זה כמושיב שומר. מדברי

8. עיין תפא"י (פ"ד אות ל), שבת הארץ (קונ"א סי' יא), ושם העלה מרן הרב קוק זצ"ל סברא שזו גם דעת הרמב"ם.

9. חזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ותוס' סנהדרין, ובס"ק טו ד"ה פ"ד מ"ו ריה"ג).

הירושלמי אנו לומדים שלדעת חכמים זהוהו שהוא לשמירה על העץ מותר בשביעית, אבל רבי חולק וסובר שיש לאסור גם זהוהו כזה.

הרב קוק זצ"ל (קוני"א סי' י) הסביר שמחלוקת רבי ורבנן היא במקרה שיש בעץ מחלה שיכולה להירפא מעצמה במשך הזמן אלא שבתהליך הרפוי לא יניב פירות טובים, ומאידך אם יעשו פעולת רפוי חיצונית יניב פירות מוקדם יותר. דעת חכמים שכיון שיש בזה צד של רפואה — מותר, ואילו רבי סובר שכיון שהעץ היה מתרפא מאליו, הרי שרפואה זו היא בגדר של אברויי — אסור. וכיוון שאנו פוסקים כרבי (רמב"ם פ"א ה"ה) הרי שפעולת רפואה שגוררת בעקבותיה הבראה מחד, ומאידך גידול העץ והפירות — יש לאסור. אולם כל זאת כאשר הרפואה אינה הכרחית, אבל כאשר הרפואה היא הכרחית, והעץ לא יחזיק מעמד בלעדיה, בזה הדין פשוט אע"פ שיבוא מזה אברויי — הרי זה מותר.

נראה מדברי הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ קוני"א סי' יא ד"ה זמירה) שפעולה שהיא עצמה לאוקמי וגם לאברויי יש להקל; וז"ל:

"זמירה הנהוגה, שהיא הפיסול, דהיינו כריתת כל הענפים עד גוף הגפן, שהכוונה בזה היא להאריך את ימי האילן, אם נאמר שזה נקרא לאוקמי אילנא, לומר שאפילו אם ממילא תהי' בזה גם השבחה לגוף האילן נמי מותרת, שכיון שאין זאת כוונת העבודה, הרי דבר שאינו מתכוון, ואע"פ שהוא פסיק רישא".

יש להסביר שמדובר בפעולה הכרחית, ופעולה כזאת אינה כלולה כלל בהגדרת הפעולות החקלאיות האסורות בשביעית. כך ראינו בדברי רש"י (ע"ז נ ע"ב ד"ה אבל סכין): "מלאכה שהיא עבודת קרקע אסור רחמנא, והני לאו מלאכת קרקע יננה, דאוקמי אילנא בעלמא הוא שלא ימות". לפי הגדרה זו, פעולות הצלה שלא ימות העץ הן פעולות שאינן עבודות הקרקע. כיוון שכן, במקרה שיחד עם האוקמי נגרם גם השבחת העץ — מותר כי אנו יכולים לדון מדיני אינו מתכוון, שהרי פעולת האוקמי אינה מלאכה שבקרקע.

הסבר זה בדברי הרב קוק זצ"ל הוא לפי שיטתו שהיתר האוקמי איננו לצורך הפרי אלא להצלת האילן, ומכיוון שעיקרו להצלת האילן אפשר להסביר שאין זה בגדר מלאכה שבקרקע. אבל פעולה שעניינה הוא להצלת הפרי הרי היא כלולה בדיני מלאכות שבקרקע ואין מקום להתירם אפילו שיש בהם גם הצלה.

בספר תורת השמיטה (תוספת שביעית אות י) הסביר שפעולת נטילת העלה מהאשכול בשביעית (פ"ב מ"ב) היא אברויי לאילן אולם לאשכול הרי זו פעולת לאוקמי, ונחלקו ר"ש ורבנן אם פעולת לאוקמי ואברויי יחדיו יש בה איסור או לא. לדעת ר"ש מותר מכיוון שיש כאן לאוקמי לאשכול ופסיק רישא באיסור

דרבנן¹⁰; לדעת רבנן אסור מכיוון שיש בזה אברויי, ויש לאסור מדין פס"ר. בנידון זה האוקמי הוא בפירא ולכן אנו אוסרים פרוק העלה (רמב"ם פ"א ה"ה) אולם אם האוקמי היה של האילן עצמו למרות שהיה גם אברויי בפירות נראה שהיה מוסכם להקל¹¹.

כיסוד זה כתב ב"דבר השמיטה" (פ"ב מ"ד עמוד יד ע"ב) דכל שיש בדבר הכרח לאילן אין אנו דנים על התועלת העתידית אלא על ההכרח הנוכחי, ולכן אם כעת הוא בחזקת עומד למות עלינו לטפל בו בכל אופן האפשרי, אבל לא להניח לו למות בגלל שפעולה זו יכולה לגרום לתועלת גם כן¹².

העולה לנו שאם פעולת האוקמי היא להצלת האילן מותר אפילו אם יש בכך מעט אברויי בדבר אחר ובלבד שלא יתכוון לאברויי (למרות שפס"ר שהוא יבוא).

סיכום

1. כל מקום שהעץ ייפגע בצורה משמעותית אם לא יצילוהו, מותר לעשות פעולות שיש בהם אברויי גם כן, מכיוון שאינו עושה לשם הרחבת והשבחת העץ אלא להצלתו, ואין בזה גדר של מלאכה האסורה בשביעית.
2. אם הפעולה היא להצלת הפירות אין להתיר כאשר יש ביחד עם כך גם פעולה לאברויי בעץ.
3. כאשר עושה פעולה המותרת ובעקבותיה תבוא מלאכה אחרת שאיננו מתכוון אליה, לדעת הרמב"ם מותר לעשות את הפעולה הראשונה, ואילו לדעת תוס' מותר רק אם הפעולה נעשית באופן שקשה לאילן או בשינוי.
4. כאשר אפשר להמנע מפעולות של אברויי ולעשות רק פעולות של אוקמי אין להתיר לעשות כל פעולת אברויי¹³.
5. גיזום חרפי שנועד לדילול אם הפעולה דרושה להגנה על העץ ולהאריך ימיו — הרי זה מותר, אפילו אם יתרבו ענפים, אולם אם הפעולה דרושה רק לצורך הפירות אין להתיר כאשר יגרור רבוי פריצות.
6. גיזום חרפי שייעשה ללא פריצות חדשות, הרי למקילים באוקמי פירא מותר ואילו האוסרים אוקמי פירא הדבר אסור.

10. ביסוד פס"ר בדרבנן נחלקו האחרונים האם אסור או מותר, עיין מחצית השקל (אור"ח סי' שיד ס"ק ה), חת"ס (י"ד סי' קמ ד"ה ועתה), מהרש"ם (ח"ו סי' קלד אות ג), משנת רבי גרשון (עמ' קכא אות ז).

11. עיין הלכות שביעית (סי' א סעיף ז ושם בה"ל ד"ה להברות).

12. עיין במשנת יוסף (ח"א סי' יב אות יא ד"ה) ובספר דבר השמיטה, ועיין בדברי הרש"ס (פ"ב ה"ג).

13. וכפי שהדין לענין מבקיע בעצים (פ"ב מ"ה) שלא התירו לחפות אלא באבנים ולא בעפר, מכיון שאפשר לעשות בדרך היתר אין לעשות כל תוספת של איסור.